

Өмүрзаков С.А., Кенжекулов И., Кузобаев Н.Ж.

**АЙМАКТЫК ИШКЕРДИК ИШМЕРДҮҮЛҮККӨ ЭКОНОМИКАЛЫК
ДЕМ БЕРҮҮНҮН КОНЦЕПЦИЯСЫ**

Өмүрзаков С.А., Кенжекулов И., Кузобаев Н.Ж.

**КОНЦЕПЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

S.A. Omurzakov, I. Kenzhekulov, N.Zh. Kuzobaev

**THE CONCEPT OF ECONOMIC INCENTIVES REGIONAL
BUSINESS ACTIVITIES**

УДК: 334.012.6/330 (04)

Бул илимий макалада аймактык ишкердик ишмердүүлүккө экономикалык дем берүү маселелери каралган. Макалада ишкердик ишмердүүлүккө экономикалык дем берүүнүн жалпы мамлекеттик саясатынын үч компоненти болгон административдик, инфраструктуралык жана экономикалык маселелер изилденген.

Негизги сөздөр: ишкердик ишмердүүлүк, экономикалык дем берүү, административдик дем берүү, инфраструктуралык дем берүү, мамлекеттик саясат.

In this scientific article are considered questions of the economic stimulation to regional business activity. In article studied three components (administrative, infrastructure and economic) general state politicians economic stimulation to business activity.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, экономическое стимулирование, административное стимулирование, инфраструктурное стимулирование, государственная политика.

In this scientific article are considered questions of the economic stimulation to regional business activity. In article studied three components (administrative, infrastructure and economic) general state politicians economic stimulation to business activity.

Key words: business activity, economic stimulation, administrative stimulation, infrastructure stimulation, state policy.

Илимий практикада эреже катары, ишкердик ишмердүүлүккө экономикалык дем берүүнүн жалпы мамлекеттик саясатынын үч компоненти бөлүнүп каралат: административдик, инфраструктуралык жана экономикалык. Булар төмөнкү таблицада келтирилди (1-таблица).

Таблица 1 - Ишкердик ишмердүүлүккө дем берүү боюнча мамлекеттик саясаттын компоненттери

Ишкердик ишмердүүлүккө мамлекеттик дем берүү механизми	
Административдик компонент	Ишкердикти өнүктүрүүнүн макроэкономикалык индикаторлорун кабыл алуу Менчик укугун коргоо тутумун калыптандыруу
Инфраструктуралык компонент	Туруктуу рыноктук инфраструктураны түптөө Ишкердиктин продукцияларын мамлекеттик сатып алуулардын көлөмүн чоңойтуу

	Ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн адистерди даярдоо
Экономикалык компонент	Микрокаржылоо боюнча мамлекеттик кепилдиктер жана субсидиялар
	Жабдуулар боюнча салыктык насыялар жана бажы саясаты
	Жумуш менен камсыз кылууга дем берүү үчүн тарифтик саясат жана сүзүп жүрүүчү көрсөткүчтөр

Административдик компоненттин алкагында ишкердикке мамлекеттик дем берүүнүн ишкердикти өнүктүрүүнүн макроэкономикалык индикаторлорун кабыл алуу жана менчик укугун коргоо тутумун калыптандыруу сыяктуу багыттарын бөлүп карашат. Ишкердикке дем берүүгө багытталган макроэкономикалык тескөө тутумун түзүү төмөнкү детерминанттарды эсепке алууну көздө тутат. Инфляциянын жогору деңгээли жана баалык өзгөрүүлөрдө болуусу мүмкүн болгон аныксыздык келечекте ишкердик жараяндардын, айрым алганда, мисалы, ишкердик долбоорду ишке ашыруудагы келечектеги чыгымдардын деңгээлине карата болгон аныксыздыктын өсүүсү менен байланыштуу өнүгүү деңгээлин төмөндөтөт.

Өлкөдө пайыздык көрсөткүчтөрдүн төмөн деңгээли ишкердик ишмердүүлүк үчүн карызга алынган ресурстардын наркынын төмөндөөсү менен байланыштуу ишкердик жараяндардын өнүгүүсүнө оң жактуу таасир берет. Рыноктогу атаандаштыктын деңгээли ишкердик жараяндардын өнүгүүсүнө таасир берет, анткени, бир тараптан жогору атаандаштык экономикалык агенттердин атаандаштык артыкчылыктарга ээ болуусу үчүн ишкердик ишмердүүлүктү ишке ашырууга болгон мотивациясынын өсүүсүнө өбөлгө түзгөнү менен бирок, экинчи тараптан, жаңы продукциянын патенттөө менен биргеликте алынган потенциалдуу монополист макамы жаңы продукттарды иштеп чыгууга дем берүүгө болуп саналуусу мүмкүн. Ушул учурда концентрациянын индекси менен өлчөнүүчү атаандаштыктын аралык оптималдуу деңгээли жашайт деген тезис айтылып жүрөт. Мындай деңгээлде ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүүгө болгон дем берүүлөр атаандаштыктын өсүүсү менен анык бир деңгээлге чейин өсүп, андан кийин азая баштайт.

Менчик укугун коргоо тутуму менен ишкердиктин өнүгүүсүнүн өз ара байланышын талдоодо төмөнкүдөй көз карандылык белгиленди. Бир тараптан,

продукцияны патенттөө тутуму инвестициялардын өзүн-өзү актабай калуу тобокелчилигин төмөндөтүү механизмнин сапатында болуу менен жана ишкердик долбоорлордун натыйжаларын укуксуз пайдаланышкан үчүнчү жактарды кыркып салуу менен акча агымдарынын сакталышын кепилдөө аркылуу ишкердик ишмердүүлүккө дем берет. Ошондой эле патенттик тутум өзүнүн ишкердик продукциясына өзүнө гана тиешелүү укуктун жоктугуна байланыштуу рынокто анык бир үлүшкө ээ болушкан фирмалар менен атаандаша алышпаган, ресурстардын чектүү запасына ээ болушкан анча чоң эмес фирмалардын рынокко чыгуусуна кол кабыш кылат.

Инфраструктуралык компоненттин алкагында ишкердикке мамлекеттик дем берүүнүн туруктуу рыноктук түзүмдү калыптандыруу, ишкердик продукцияларын мамлекеттик сатып алуулардын көлөмүн чоңойтуу, ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн адистерди даярдоо сыяктуу багыттары бөлүнүп алынды. Дүйнөлүк практикадагы кичи жана орто бизнестин продукцияларын мамлекеттик сатып алуу тутумун колдонуу тажрыйбасын талдоонун негизинде ишкердик компанияларга дем берүү программалары шарттуу түрдө түз мамлекеттик сатып алуулар, комбинацияланган мамлекеттик-жекече буюртмалар жана суроо-талапка дем берүүнүн каталитикалык программалары болуп бөлүнүштү.

Продукцияларды сатып алуу аркылуу мамлекетти ишкердик жараяндарга тартуу өзгөчө жаш компаниялар үчүн колдоонун эң маанилүү механизми болуп саналат, анткени ал бул компанияларга продукттун жашоо циклынын баштапкы учурларында акча каражаттарынын агып келүүсүнө талаптануусуна мүмкүнчүлүк берет жана азырынча рыноктук үлүшкө ээ боло элек продукцияга суроо-талаптын пайда болуусун кепилдейт.

Ошол эле учурда мамлекеттик сатып алуу механизм пайдалануу менен байланышкан бир катар терс жактуу учурларды белгилей кетүү керек. Алсак, мамлекеттик буюртманы алууга карата жүргүзүлгөн тендердин жеңүүчүсү жөнүндөгү чечимди кабыл алуу жемкордук таасирге кабылуусу мүмкүн, ошол эле учурда мамлекеттик буюртманы алуунун өзү экономикалык агенттердин ишкердик долбоорлорду ишке ашыруунун натыйжалуулугун жогорулатууга болгон умтулуусун төмөндөтөт. Ишкердикке дем берүүнүн мамлекеттик саясатынын квалификациялуу жумушчулардын рыногун калыптандыруу сыяктуу инфраструктуралык компоненти жөнүндө айрым айтууга туура келет. Ишкердикке дем берүүнүн мамлекеттик саясатына чектөөлөрдү коюучу көйгөйлөрдүн бири болуп квалификациялуу илимий жана техникалык персоналды сунуштоонун эластикалуу эместиги саналат. Кыска мөөнөттү мезгил убагында ишкердик долбоорлорду ишке ашырууга мамлекеттин катышуусун көбөйтүү жеке сектордон адистерди түртүп чыгарып коюу натыйжасын пайда кылат. Узак мөөнөттүү мезгил ичинде бул тезис бирдей маанилүү болбой калат, анткени квалификациялуу адистерге болгон суроо-талапты чоңойтуу жарыш түрдө алардын келечектеги

(кийинкиге калтырылган) сунушталуусунун өсүүсүнө дем берет. Бул көйгөйдү чечүүнүн жолу катары ишкердикти өнүктүрүү үчүн билим берүү тутумунун жана миграциялык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүүлүгү белгиленет.

Аягында айтчу нерсе, илим менен бизнестин арасындагы байланыштарга дем берүүчү саясат менен, ишкердиктин аймактык өнүгүү саясаты менен жана ишкердик кластерлерге дем берүү саясаты менен чектелбеген жаңы продукттардын рыногун калыптандыруу саясаты өлкөдөгү ишкердик жараяндардын өнүгүүсүнүн катализатору катары өтө өзгөчө чоң мааниге ээ.

Ишкердикке мамлекеттик дем берүү саясатынын каржылык компонентинин алкагында микрокаржылоо боюнча мамлекеттик кепилдиктер жана субсидиялар, салыктык насыялар жана жабдуулар боюнча бажылык саясат, иш менен камсыз болууга дем берүү үчүн тарифтик саясат жана сүзүп жүрүүчү көрсөткүчтөр сыяктуу колдоо механизмдерин белгилей кетүү керек. Ишкердик ишмердүүлүктү мамлекеттик субсидиялоо субсидияларды берүү форма-сында же анык бир изилдөөлөргө болгон гранттар формасында ишке ашырылуусу мүмкүн. Аталган механизмдердин каржылык колдоо көрсөтүүнүн башка формаларына салыштырмалуу артыкчылыгы болуп ишкердик ишмердүүлүктүн мүнөзүнө жана тармактык тиешелүүлүгүнө мамлекеттик көзөмөлдүн сакталуусу саналат.

Кичи жана орто бизнестин каржылоо институттарына дем берүү өз ичине мамлекеттик тескөөнүн төмөнкү механизмдерин камтыйт:

- венчурдук уюмдарды, булардын катарына венчурдук компаниялардын капиталына болгон мамлекеттик инвестицияларды жана венчурдук каржылоо менен алектенишкен уюмдар үчүн пайызы жок займдарды (же төмөн пайыздык көрсөткүчтөгү займдарды, кайтарымсыз ковенанттуу займдарды) кошуу менен түздөн-түз каржылоо механизмдери;

- венчурдук уюмдарга, булардын катарына венчурдук насыялар боюнча экономикалык жеңилдиктерди жана мамлекеттик кепилдиктерди берүүнү жана ишкердик фирмалардын капиталында катышууну кошуу менен дем берүүнүн фискалдык механизмдери;

- инвестициялык чөйрөнү тескөө, жекече алганда инвестициялык жараянга пенсиялык фонддорду, камсыздандыруу компанияларын жана башка каржылык агенттерди тартуу.

Ишкердикке экономикалык дем берүү механизмдери өлкөлүк спецификадан жана экономиканын ишкердик ориентациялануусунун даражасынан көз каранды түрдө өзгөрүп турушат. Өлкөлүк ыктоонун алкагында ишкердик тутумдардын талдоосуна болгон ишкердикке экономикалык дем берүүнүн түрдүү схемаларынын мүнөздөрүн издеп табуу үчүн эки негизги параметрлердин: ички дүң продукциянын (ИДП) көлөмү жана глобалдык ишкердик индексинин көрсөткүчү маселелери боюнча талдоо жүргүзүлөт.

Глобалдуу ишкердик индекс өлкөдөгү ишкердиктин өнүгүү деңгээлин баалоонун синтезделген

көрсөткүчү болуп саналат. Ал Бостон консалтингдик тобу (БКТ), Өндүрүүчүлөрдүн улуттук ассоциациясы (ӨУА) жана ӨУА да аффирленген Өндүрүш институту (ӨИ) тарабынан биргелешип иштелип чыгылган. Берилген көрсөткүчтөр база катары алынуусу менен экономикалык дем берүүнүн салыктык механизмдерин талдоону жүргүзүү үчүн түрдүү өлкөлөр таналып алынып, топтоштурулат:

- глобалдык ишкердик индексинин көрсөткүчү жана ИДП нын жогору көлөмү боюнча лидер өлкөлөр (АКШ, Япония, Түштүк Корея);

- глобалдык ишкердик индексинин жогору көрсөткүчүнө жана ИДП нын жогору көлөмүнө ээ болушкан өлкөлөр (Канада, Улуу Британия, Франция);

- ИДП нын жогору көлөмүнө жана глобалдык ишкердик индексинин орточо көрсөткүчүнө ээ болушкан өлкөлөр (Австралия, Кытай, Бразилия);

- Глобалдык ишкердиктин жогору көрсөткүчүнө жана ИДП нын орточо көлөмүнө ээ болушкан өлкөлөр (Австрия, Норвегия, Финляндия, Тайвань, Израиль, Малайзия).

Талдоонун натыйжасында биринчи топтун алкагында экономикалык дем берүүнүн негизги механизми болуп колдоонун өзүнүн деңгээли салыштырмалуу анча жогору болбогон учурунда салыктык жеңилдиктерди берүү саналаары аныкталды. Бул ишкердик секторду өнүктүрүүнүн жогорураак тепкичине өтүү менен мамлекеттин негизги милдети болуп ишкердик ишмердүүлүккө экономикалык дем берүү “азыраак деңгээлде” болуп калган учурда атаандаштык күчтөрдүн жана рыноктук өзүн-өзү тескөөнүн өнүгүүсүн кызыктыруу саналаары жөнүндөгү тезистин туура экендигин тастыктайт.

Экинчи шарттуу топтогу мамлекеттер биринчи шарттуу топтогу компанияларга караганда ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүүгө тартылган компанияларга, өзгөчө кичи жана орто бизнес компаниялары үчүн салыктык жеңилдиктердин салыштырмалуу чоң көлөмүн беришет.

Экономикалык колдоо даражасынын өсүүсү үчүнчү шарттуу топтогу өлкөлөрдү, б.а. ИДПнын жогору көлөмүнө жана глобалдык ишкердиктин индексинин орточо көрсөткүчүнө ээ болушкан өлкөлөрдү талдоого өткөндө андан да жогорураак болот.

Төртүнчү шарттуу топтун алкагында экономикалык жеңилдетүүнүн деңгээли бир канча төмөн, ошондой эле экономикалык дем берүүнүн стандарттык эмес механизмдерин колдонуусу менен мүнөздөлөт.

Кыргызстанда ишкердик ишмердүүлүктүн өнүгүүсүнө тоскоол болуп ишкердик долбоорлорду каржылоодогу жана ишке ашыруудагы диспропорциялар, ошондой эле ишкердик долбоорлорду жекече каржылоонун төмөн үлүшү саналат. Өткөрүлгөн статистикалык талдоо көрсөткөндөй, Кыргызстандагы ишкердик ишмердүүлүктү каржылоонун мамлекеттик булактар менен жеке булактардын арасындагы пропорциясы 60%/40% деңгээлинде болуп жатат, ошол эле учурда бул пропорция көптөгөн өнүккөн өлкөлөрдө 40%/60% көрсөткүчүнө жакын. Ишкердикти

фонддоо түзүмүндө мамлекеттик каржылоонун үстөмдүк кылгандыгына карабастан изилдөөлөрдүн негизги үлүшү жеке секторго туура келет. Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде ишкердик ишмердүүлүккө экономикалык дем берүүнүн концепциясы негизделип, алардын көлөмдөрүн баалоонун моделдерин тургузууга болот. Изилдөөнүн максаттары үчүн концепция экономикалык дем берүү иш-чараларын өткөрүүдөгү иш-аракеттердин программасын аныктоочу жалпы ойлонулган ой-пикирлерди билдирет. Концепциянын алкагында экономикалык дем берүүнүн төмөнкү принциптери түптөлдү:

1. Экономикалык дем берүү чараларынын тутумдуулугу. Бул жаңы ишкерлердин пайда болуусуна, жаңы жумуш орундарынын түзүлүүсүнө түрткү берүүчү негизги факторлорго дем берүүнүн милдеттүүлүгүн (эгерде алар демилгелүүлүктү жана жоопкерчиликти өнүктүрүүнү максат кылышса жана экономикалык алгылыктуу ыкмалар менен жүргүзүлсө), ошондой эле аймактын экономикасын өнүктүрүү боюнча иш-чараларды (жаңы продукттарды түзүү, улуттук экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн көтөрүү үчүн жаңы өндүрүштөрдү куруу ж.б.) түшүндүрөт. Айрым ишкерлердин жаңы продуктту чыгарууга өтүү жана бюджетке кошумча оорчулук келтирүүчү ишмердүүлүктөн баш тартуу боюнча ишмердүүлүгүнө да дем берүү керек. Мында мүмкүнчүлүгү чектелген жактарды жумушка тартууну аткарып жатышкан ишкердик субъекттерин өзгөчө кызыктыруу керек, анткени бул учурда социализациялоо жана экономикалык кызыкчылыктарды ойготуу маселелери чечилет.

2. Экономикалык дем берүү иш-чаралары менен экономикалык жазалоо чараларынын (санкциялар, штрафтар, административдик басым көрсөтүү) арасындагы, б.а. ишкерлерге өнүктүрүүчү жана токтотуучу таасир этүү куралдарынын арасындагы тең салмактуулукту орнотуу. Тең салмактуулуктун мааниси экономикалык дем берүү иш-чараларынын жалпы көлөмү экономикалык жазалоонун масштабдары менен салыштырмалуу тең болуусу керектигинде турат.

3. Дем берүүчү иш-чаралардын көп деңгээлдүүлүгү. Мунун мааниси экономикалык дем берүүнү аймактагы ишкердиктин өнүгүүсүнүн түрдүү деңгээлдеринде ишке ашырууда турат. Жекече алганда, жаңы бизнести каттоо процедураларын жөнөкөйлөтүүнүн эсебинен жаңы ишкерлердин пайда болуусуна гана дем берүү жетишсиз. Муну менен кошо иштеп жаткан бизнестерге административдик басым көрсөтүүнүн да төмөндөтүү максатка ылайыктуу. Окутуу чараларынын тутуму ишкердүүлүк компетенттүүлүктүн деңгээлин жогорулатуунун жана ишкер болууну каалашкан айрым жарандарда демилге жана жоопкерчилик маданиятын калыптандыруунун эсебинен кыйыр түрдө дем берүүгө мүмкүндүк берет.

4. Экономикалык дем берүү чаралары менен аймактык экономиканы башкаруу тутумунун башка компоненттеринин арасындагы өз ара байланышты

орнотуу. Экономикалык чараларды укуктук, административдик, институционалдык чаралар менен колдоо ишкердикти өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү калыптандырууга, б.а. зарыл болгон шарттарды түзүүгө гана эмес, зарыл жана жетиштүү шарттар түзүлгөн учурда ишкердикти өнүктүрүү үчүн жетиштүү шарттарды түзгөн жана өнүгүүнүн базалык белгилерин калыптандырган экономикалык чөйрөнүн жакшы мамилесин жогорулатууга да мүмкүнчүлүк берет.

5. Экономикалык дем берүүнүн түрдүү формаларын, анын ичинде материалдык жана материалдык эмес формаларын да айкалыштыруу. Бул учурда ишкерлер бизнес түзүү үчүн субсидиялар же салыктык каникулдар формасындагы материалдык мүмкүнчүлүктөрдү алып гана калбастан, аймакта түптөлгөн жана миграцияга ашыкча чоң сарптоолорду талап кылбаган эмгек рыногунан жумушчуларды тартуу мүмкүнчүлүгүнө да ээ болушат.

Саналып өтүлгөн принциптердин маңызы аймакта ишкердикти өнүктүрүү тар формадагы өздүк максат эмес, аймактык экономиканын натыйжалуулугун

жогорулатуунун жолу болуп саналган, бюджеттин толукталуусун маанилүү түрдө жогорулатууга мүмкүндүк берген, жумушсуздуктун деңгээлин кыскарткан, ишкерлерди аймактык өнөктөштүккө тартуу жолу менен социалдык чыңалууну төмөндөтүүчү жагымдуу ишкердик чөйрөнүн калыптанышуусуна келтирилет.

Адабияттар:

1. Мусакожоев Ш.М., Камчыбеков Т.М., Жапаров А.У. Экономика Кыргызстана за 25 лет. Б.: «Турар», 2016. - С. 400.
2. Осипова А.А., Сидоренко О.В. Стимулирование развития малого предпринимательства в регионе // Пространственная экономика, 2007. - №2. - С. 61-76.
3. Маркелов К.А. Региональные аспекты развития малого предпринимательства: монография / К.А. Маркелов, Т.В. Минеева - Астрахань: Волга, 2007.
4. Развитие малого предпринимательства и системы его поддержки в регионе: монография / Н.М. Филдимонова, Н.В. Моргунова, А.О. Блинов, В.В. Гуляева. - Владимир: Владимир, гос. ун-т, 2001.

Рецензент: д.э.н., профессор Арзыбаев А.А.